

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Matilda Johansson

En för alla, alla för en?
En analys av tillämpningen av medgärnings-
mannaskap i svensk rätt

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet

15 högskolepoäng

Handledare: Karol Nowak

Termin: VT24

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING.....	3
FÖRKORTNINGAR	4
1 INLEDNING.....	5
1.1 Bakgrund	5
1.2 Syfte, frågeställning och avgränsningar	6
1.3 Metod och perspektiv.....	7
1.4 Forskningsläge och material	8
1.5 Disposition	8
2 OM MEDGÄRNINGSMANNASKAP	10
2.1 Olika ansvarsformer i svensk rätt.....	10
2.1.1 Gärningsmannaskap (i strikt mening)	10
2.1.2 Anstiftan och medhjälp.....	10
2.1.3 Utvidgat gärningsmannaskap.....	11
2.2 Medgärningsmannaskap.....	12
2.2.1 Strikt medgärningsmannaskap	13
2.2.2 Utvidgat medgärningsmannaskap	13
3 KRITIK MOT TILLÄMPNINGEN AV MEDGÄRNINGSMANNASKAP	15
3.1 Exempel på kritiserade rättsfall	15
3.1.1 NJA 1992 s. 474 <i>Pinnstolsfallet</i>	15
3.1.2 Hovrätten för Västra Sveriges dom 2000-08-29, mål nr. B 2957–00 <i>Diskoteksbranden</i>	16
3.2 Innehållet i kritiken	17
4 HD:S SENASTE AVGÖRANDE OM MEDGÄRNINGSMANNASKAP	21
4.1 NJA 2023 s. 29 (II) <i>Årsta Torg</i>	21
4.2 NJA 2023 s. 114 <i>Påskupploppet</i>	22
4.3 NJA 2023 s. 540 <i>Chauffören och rånförsöket</i>	24

5	ANALYS OCH SLUTSATS	25
	KÄLLFÖRTECKNING	30

Summary

A fundamental principle in Swedish criminal law is that the criminal liability is *individual*; a person can only be held accountable for their own actions, not for the actions of others. However, criminal acts are often committed jointly by several individuals. In such cases, the individuals can be convicted in co-perpetratorship for having committed the crime "together and in mutual understanding". The courts' application of this form of liability became subject to extensive criticism in legal doctrine around the turn of the millennium. Since then, however, the discussion seems to have subsided. Therefore, this essay aims to analyze how the Supreme Court's (HD) latest judgments regarding co-perpetratorship relate to the previously expressed criticism.

To achieve the essay's purpose, the legal dogmatic and the legal analytical method is used. After an explanation of the legal construction of co-perpetratorship, the previous criticism of this form of liability is examined to identify its common denominators. In summary, the criticism revolves around the perception that courts, in lack of evidence, applied the co-perpetratorship in an overly extensive manner. Critics argued that the courts applied a form of "collective liability thinking", where little attention was paid to each individual's separate actions but rather to what happened at a group level and each individual's attitude towards this. Additionally, the courts' judgments were criticized from the perspective of legal certainty in terms of predictability, as the court seldom accounted on what basis the defendant was considered as a co-perpetrator.

The essay's conclusion is that in its three latest judgments concerning co-perpetratorship, the Supreme Court (HD) has applied a more individualistic approach to liability by emphasizing the importance of evidence that meets the standard of proof at the individual level rather than just the group level. It also seems that higher demands have been placed on when a crime should be considered as committed "together and in mutual understanding". Regarding the predictability of the applicability of the co-perpetratorship, it is

difficult to draw any clear conclusions from the cases discussed in the essay since HD did not actually convict the defendants as co-perpetrators in any of the cases.

Sammanfattning

En grundläggande utgångspunkt i den svenska straffrätten är att straffansvaret är *individuell*; en person kan enbart straffas för vad den själv gjort, inte för vad någon annan gjort. Brottsliga gärningar begås emellertid ofta av flera personer gemensamt. I sådana fall kan samtliga personer dömas i medgärningsmannaskap för att ”tillsammans och i samförstånd” begått brottet. Domstolarnas tillämpning av denna ansvarsform blev under åren kring millennieskiftet föremål för omfattande kritik i doktrin. Sedan dess synes diskussionen emellertid ha avtagit. Uppsatsen syftar därför till att analysera hur HD:s senaste avgöranden rörande medgärningsmannaskap förhåller sig till den tidigare framförda kritiken.

För att uppnå uppsatsens syfte används den rättsdogmatiska och den rättsanalytiska metoden. Efter en redogörelse för medgärningsmannaskap som konstruktion undersöks den tidigare kritiken mot ansvarsformen för att identifiera dess gemensamma nämnare. Sammanfattningsvis kan kritiken sägas handla om att domstolarna, i brist på bevisning, tillämpat medgärningsmannaskap på ett för extensivt sätt. Kritikerna menar att domstolarna tillämpade en form av kollektivt ansvarstänkande där litet intresse lades vid respektive individs enskilda agerande utan snarare på vad som på gruppnivå skett och respektive individs inställning till detta. Utöver detta kritiserades även domstolarnas avgöranden ur rättssäkerhetssynpunkt då det sällan angavs på vilken grund de tilltalade dömdes som medgärningsmän.

Uppsatsens slutsats är att HD i dess tre senaste avgöranden rörande medgärningsmannaskap tillämpat ett mer individualistiskt ansvarstänkande genom att betona vikten av att bevisning som uppfyller beviskravet föreligger på individnivå och inte bara gruppnivå. Det synes också ha ställts högre krav på när ett brott ska anses vara genomfört tillsammans och i samförstånd. Vad gäller förutsebarheten kring ansvarsformens tillämplighet är det utifrån de i uppsatsen behandlade rättsfallen svårt att dra några slutsatser eftersom HD inte i något av fallen faktiskt dömde de tilltalade i medgärningsmannaskap.

Förkortningar

BrB	Brottsbalk (1962:700)
HD	Högsta domstolen
JT	Juridisk tidskrift
NJA	Nytt juridiskt arkiv
Prop.	Proposition
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJT	Svensk Juristtidning

1 Inledning

1.1 Bakgrund

En grundläggande utgångspunkt i den svenska straffrätten är att straffansvaret är individuellt; en person kan enbart straffas för det som den själv gjort, inte för vad någon annan gjort.¹ Samtidigt ser verkligheten ut så att brottsliga gärningar ofta begås av flera personer gemensamt. När så är fallet finns en möjlighet att döma samtliga i medgärningsmannaskap för att ”tillsammans och i samförstånd” begått den otillåtna gärningen.²

Domstolarnas tillämpning av medgärningsmannaskap diskuterades flitigt i doktrin runt millennieskiftet, bl.a. i ljuset av domarna i de medialt uppmärksammade fallen *Diskoteksbranden*³ och *Malexandermorden*⁴. I det förstnämnda fallet dömdes fyra pojkar för grov mordbrand trots att det bara var visat att en av dem anlagt branden. I det senare dömdes tre personer för att tillsammans och i samförstånd berövat livet av två poliser, trots att det inte var visat vem eller vilka av de tilltalade som avlossat de dödande skotten. Ytterligare hovrättsavgöranden och även avgöranden från HD blev föremål för kritik i doktrin av flera författare som på olika sätt menade att tillämpningen stod i strid med kravet på rättssäkerhet.⁵

På senare tid synes diskussionen i denna fråga emellertid ha avtagit. Detta trots att det idag är mycket vanligt att personer döms i medgärningsmannaskap, inte minst med tanke på den utbredda organiserade brottsligheten som ofta innebär att brott begås genom samarbete mellan olika personer.⁶ Detta faktum sådde fröet till förevarande uppsats. Beror tystnaden i doktrin på att rättsläget har förändrats, och i sådana fall på vilket sätt? Hur förhåller sig dagens rättsläge till den kritik som präglade debatten kring år 2000? Mot

¹ Prop. 2000/01:85 s. 26, s. 29; Lernestedt (2009) s. 56.

² Svensson (2016) s. 21.

³ Hovrätten för Västra Sveriges dom 2000-08-29, mål nr. B 2957-00.

⁴ Göta hovrätts dom 2000-06-07 i mål nr. B 158-00 och B 180-00.

⁵ Se avsnitt 3.

⁶ Prop. 2022/23:53 s. 24.

bakgrund av att HD under år 2023 meddelade tre avgöranden⁷ som rörde frågan om medgärningsmannaskap, synes det vara ett passande tillfälle för en sådan undersökning.

1.2 Syfte, frågeställning och avgränsningar

Uppsatsen syftar inledningsvis till att identifiera vilken kritik som tidigare i doktrin (framförallt runt millennieskiftet) riktats mot domstolars tillämpning av medgärningsmannaskap i ett flertal rättsfall. Mot bakgrund av den i doktrin identifierade problematiken analyseras sedan HD:s nuvarande tillämpning av ansvarsformen. Syftet är att undersöka hur HD:s resonemang kring ansvarsformen förhåller sig till tidigare kritiserade rättsfall och den kritik som dessa mött. På grund av uppsatsens begränsade omfång kommer fokus att ligga på HD:s avgöranden i NJA 2023 s. 29 (II) *Årsta Torg*, NJA 2023 s. 114 *Påskupploppet* samt NJA 2023 s. 540 *Chauffören och rånförsöket* eftersom dessa är de, i skrivande stund,⁸ senaste vägledande avgörandena rörande medgärningsmannaskap.

Uppsatsen har följande huvudsakliga frågeställning:

- Hur förhåller sig HD:s senaste avgöranden rörande medgärningsmannaskap till den kritik som tidigare i doktrin riktats mot tillämpningen av ansvarsformen?

För att besvara ovanstående frågeställning kommer följande delfrågor att besvaras:

- Vad innebär medgärningsmannaskap?
- Vilken kritik har i doktrin tidigare riktats mot domstolars tillämpning av medgärningsmannaskap?

⁷ NJA 2023 s. 29 (II), NJA 2023 s. 114 samt NJA 2023 s. 540.

⁸ Maj 2024.

- Hur resonerar HD kring medgärningsmannaskap i NJA 2023 s. 29 (II) *Årsta Torg*, NJA 2023 s. 114 *Påskupploppet* respektive NJA 2023 s. 540 *Chauffören och rånförsöket*?

1.3 Metod och perspektiv

För att uppnå uppsatsens syfte och besvara ovanstående frågeställning har dels den rättsdogmatiska, dels den rättsanalytiska metoden använts. Den rättsdogmatiska metoden syftar till att fastställa gällande rätt med hjälp av de allmänt accepterade rättskällorna såsom lagstiftning, förarbeten, rättspraxis och doktrin.⁹ Denna metod har använts för att identifiera de olika ansvarsformerna i svensk rätt och i synnerhet när ansvar i medgärningsmannaskap kan bli aktuellt. Då medgärningsmannaskap inte är uttryckligen lagreglerat¹⁰ har i detta syfte främst praxis och doktrin konsulterats.

Eftersom uppsatsens frågeställning handlar om att, i förhållande till den kritik som framförts i doktrin, analysera gällande rätt (i form av rättspraxis) används den rättsanalytiska metoden. Nämnda metod går enligt Claes Sandgren ut på att inte bara fastställa gällande rätt utan även analysera och kritisera rätten. Detta ger möjlighet till en friare argumentation och en möjlighet att väga in olika värderingar som är allmänt kända i samhället, exempelvis rättssäkerhet.¹¹

Artiklar och verk från olika författare som kritiserat domstolarnas tillämpning av medgärningsmannaskap har studerats för att identifiera gemensamma nämnare i kritiken. Sådan kritik som varit gemensam för flera olika rättsfall och för flera olika författare har presenterats. Mot bakgrund av denna kritik analyseras sedan HD:s senaste avgöranden rörande medgärningsmannaskap ur ett kritiskt perspektiv. Syftet med att analysen sker mot bakgrund av tidigare kritiserade rättsfall är att skapa en mer konkret förståelse kring den problematiken som kan aktualiseras vid tillämpningen av medgärningsmannaskap.

⁹ Sandgren (2015) s. 43; Kleineman (2018) s. 21.

¹⁰ Se avsnitt 2.2.

¹¹ Sandgren (2015) s. 46f.

1.4 Forskningsläge och material

Rättsvetenskapen har främst behandlat frågan om medgärningsmannaskap inom ramen för framställningar på den allmänna straffrättens område. Ansvarsformen har i dessa fall ofta berörts endast kortfattat och med fokus på gränsdragningen mellan medgärningsmannaskap och medverkan.¹² En utförligare redogörelse för medgärningsmannaskapskonstruktionen, inklusive dess funktion och användningsområden, publicerades 2016 då Erik Svensson disputerade med avhandlingen *Gärningsmannaskap vid fleras deltagande i brott*.¹³ Dessa framställningar har i uppsatsen använts för att definiera medgärningsmannaskap som ansvarsform och vad som skiljer denna från övriga ansvarsformer.

Runt millennieskiftet kritiserade, som nämnts ovan, flera författare i den juridiska litteraturen domstolarnas tillämpning av medgärningsmannaskap. Suzanne Wennberg, professor emerita i straffrätt vid Stockholms universitet, ska lyftas fram särskilt. Hon har författat flera ofta refererade artiklar på ämnet och har verkat som inspiration för uppsatsen. Ytterligare författare som diskuterat frågan är Claes Lernestedt, professor i straffrätt vid Stockholms universitet, och Carl Erik Herlitz, docent i straffrätt vid Uppsala universitet. Författarnas synpunkter presenteras i avsnitt 3. I uppsatsens avslutande avsnitt används sedan dessa för att analysera HD:s senaste avgöranden rörande medgärningsmannaskap. Enligt egen efterforskning har någon sådan analys av dessa rättsfall ännu inte ägt rum i doktrin.

1.5 Disposition

I uppsatsens andra avsnitt ges inledningsvis en översikt över de olika ansvarsformerna i svensk rätt, och i anslutning därtill en närmre beskrivning av medgärningsmannaskapets innebörd och former. Detta görs i syfte att klargöra terminologin som kommer att användas och skapa en bättre förståelse för det grundläggande temat för uppsatsen. Uppsatsens tredje avsnitt redogör för två av de rättsfall som varit föremål för kritik i doktrin samt innehåll-

¹² Jfr bl.a. Jareborg (2001); Asp, Jareborg & Ulväng (2013); Asp (2021); Ågren (2023).

¹³ Svensson (2016).

let i den kritik som riktats mot medgärningsmannaskapsinstitutet. I uppsatsens fjärde avsnitt presenteras omständigheterna respektive domstolens resonemang i de tre senaste avgörandena rörande medgärningsmannaskap som meddelades av HD under 2023. Avslutningsvis i det femte avsnittet diskuteras uppsatsens frågeställning samt slutsatserna av undersökningen.

2 Om medgärningsmannaskap

2.1 Olika ansvarsformer i svensk rätt

I en situation där flera personer varit inblandade vid genomförandet av en brottslig gärning kan olika former av ansvar aktualiseras. I 23 kap 4 § BrB görs en åtskillnad mellan å ena sidan ansvar som gärningsman och å andra sidan ansvar som anstiftare eller medhjälpare. Ansvarsformerna förhåller sig till varandra på så sätt att medhjälpare är sekundärt till anstiftan, medan anstiftan är sekundärt till gärningsmannaskap.¹⁴

2.1.1 Gärningsmannaskap (i strikt mening)¹⁵

Begreppet gärningsmannaskap har ingen legaldefinition i svensk rätt. Istället har det ansetts överlämnat till rättstillämpningen att avgöra när sådant ansvar är för handen.¹⁶ Av 23 kap 4 § BrB framgår endast (implicit) att den som *utfört* en viss straffbelagd gärning är att se som gärningsman. För att avgöra vem som är gärningsman fordras således tolkning av den specifika straffbestämmelse som är aktuell. Gärningsman (i strikt mening) är den som kan sägas uppfylla de rekvisit som anges i straffbestämmelsen. Tolkningen handlar med andra ord om att avgöra huruvida det en person gjort kan beskrivas med det eller de verb som straffbudet innehåller.¹⁷

2.1.2 Anstiftan och medhjälpare

Enligt 23 kap 4 § BrB ska ansvar inte bara ådömas den som *utfört* en straffbelagd gärning, utan även den som *främjat* denna med råd eller dåd. Den som förmått annan till utförandet döms för anstiftan och den som på annat sätt, psykiskt eller fysiskt, främjat gärningen döms för medhjälpare.¹⁸ Härfter

¹⁴ Jfr 23 kap 4 § BrB, SOU 1996:185 s. 177.

¹⁵ "I strikt mening" används här för att särskilja ansvarsformen från utvidgat gärningsmannaskap. Jfr avsnitt 2.1.3.

¹⁶ SOU 1944:69 s. 92f.

¹⁷ Asp, Jareborg & Ulväng (2013) s. 432.

¹⁸ 23 kap 4 § BrB.

används begreppet *främjare* som samlingsnamn på personer som begått en gärning som utgör antingen anstiftan eller medhjälp.

Ansvar för främjande förutsätter inte att någon kan fällas till ansvar såsom gärningsman för brottet. Avgörande är att det objektivt sett föreligger en otillåten gärning, d.v.s. en gärning som uppfyller rekvisiten i en straffbestämmelse och som inte är rättfärdigad p.g.a. att någon ansvarsfrihet (såsom t.ex. nödvärn) är tillämplig.¹⁹

2.1.3 Utvidgat gärningsmannaskap

Formuleringen²⁰ i 23 kap 4 § andra stycket BrB har i förarbeten och doktrin tolkats som att någon som i formell mening inte *är* gärningsman ändå kan vara att *anse* som gärningsman om personen tagit en så aktiv roll i brottets genomförande att detta ”ter sig naturligt”.²¹ Detta brukar i doktrin benämnas som utvidgat gärningsmannaskap.²²

Ansvarsformen innebär med andra ord att någon som inte varit med i själva *utförandet* av den gärning som beskrivs i den aktuella straffbestämmelsen – utan enbart *främjat* någon annans brottsliga gärning – ändå kan dömas som gärningsman. Detta kan enligt förarbeten bli aktuellt när en person p.g.a. sin ställning till brottet ”framstår såsom närmast att svara för detta”.²³ För att ansvarsformen ska bli aktuell krävs enligt doktrin att personen spelat en central roll för förverkligandet av den brottsliga gärningen.²⁴ Ett exempel som ges i förarbetena är att en bokföringsskyldig ger en anställd order att bokföra en viss affärshändelse felaktigt.²⁵ I detta fall kan den bokföringsskyldige, som i formell mening är anstiftare, dömas som gärningsman och den anställde, som egentligen är den som *utfört* den brottsliga gärningen, för

¹⁹ SOU 1996:185 s. 178.

²⁰ ”Den som inte är att *anse* som gärningsman döms, om han har förmått annan till utförandet, för anstiftan av brottet och annars för medhjälp till det.”

²¹ SOU 1944:69 s. 93.

²² SOU 1996:185 s. 179; Asp, Jareborg & Ulväng (2013) s. 446.

²³ SOU 1944:69 s. 93.

²⁴ Wennberg (2002) s. 617; Jareborg (2001) s. 411, Asp, Jareborg & Ulväng (2013) s. 446.

²⁵ SOU 1944:69 s. 93.

medhjälp. I sådana fall, där gärningsman och främjare så att säga ”byter plats”, talar man om konverterat gärningsmannaskap.²⁶

2.2 Medgärningsmannaskap

I likhet med begreppet gärningsmannaskap är medgärningsmannaskap, som är en särskild form av gärningsmannaskap, inte uttryckligen reglerat i svensk lagstiftning. Det är istället en produkt av doktrin. Därtill kommer att domstolar sällan använder begreppet i sina domskäl utan brukar istället uttrycka det som att personerna har agerat ”tillsammans och i samförstånd” eller ”gemensamt och i samråd”.²⁷

Medgärningsmannaskap blir aktuellt när ingen av dem (eller inte alla) som varit inblandade vid förövandet av en brottslig gärning självständigt uppfyller samtliga rekvisit i en straffbestämmelse, men det de har gjort tillsammans uppfyller brottsbeskrivningen.²⁸ Ansvar för varje individ hänförs sig med andra ord till vad gruppen tillsammans åstadkommit, istället för vad de gjort var och en för sig.²⁹ Svensson beskriver det som att ”den straffrättsliga bedömningen av vad som har utförts sker på det gemensamma, snarare än på det individuella planet”.³⁰

Avgörande för att kunna döma flera personer i medgärningsmannaskap är att dessa agerat *tillsammans och i samförstånd*. Det krävs inget samråd i form av en uttrycklig överenskommelse eller en brottsplan.³¹ Tillräckligt är att de inblandade, som Svensson uttrycker det, ”agerar utifrån en ömsesidig medvetenhet om – och förståelse av att de utför något visst gemensamt, och anpassar sitt individuella agerande efter varandra”.³² Med andra ord ska samtliga haft uppsåt att agera gemensamt.³³

²⁶ Ågren (2023) s. 194.

²⁷ Svensson (2016) s. 36.

²⁸ SOU 1996:185 s. 182.

²⁹ Svensson (2016) s. 278.

³⁰ Svensson (2016) s. 279.

³¹ SOU 1996:185 s. 183. Jfr även NJA 2023 s. 114 p. 31-32.

³² Svensson (2016) s. 281. Definitionen används även av HD i NJA 2023 s. 540 p. 11.

³³ NJA 2023 s. 114 s. 33.

2.2.1 Strikt medgärningsmannaskap

Begreppet strikt medgärningsmannaskap används i doktrin när en person (som agerar tillsammans med andra) på något sätt kan sägas ha deltagit i själva *utförandet* av den otillåtna gärningen men inte självständigt uppfyller brottsbeskrivningen.³⁴

Detta kan bli aktuellt när de inblandade utför likartade handlingar, t.ex. vid en misshandel där flera personer turas om att slå mot ett offer men det inte går att visa vem som orsakat vilken skada eller hur orsaksförloppet närmare gestaltat sig. Samtliga kan då vara att döma i medgärningsmannaskap för den *totala* skadan som åsamkats offret.³⁵

Det kan även bli aktuellt när de inblandade utför olikartade handlingar, och därigenom var för sig uppfyller olika rekvisit i brottsbeskrivningen. Så kan vara fallet vid s.k. sammansatta brott³⁶. Ett skolexempel är att två personer döms för att tillsammans och i samförstånd begått ett rån när den ena personen utövat råntvånget, medan den andra tillgripit pengar.³⁷ Alternativet till att döma båda i medgärningsmannaskap för rån hade i ett sådant fall varit att döma den ene som gärningsman (i strikt mening) för olaga tvång och den andra som gärningsman (i strikt mening) för stöld.³⁸

2.2.2 Utvidgat medgärningsmannaskap

En person kan dömas i medgärningsmannaskap trots att denne inte kan sägas ha deltagit i själva *utförandet* av den otillåtna gärningen – utan i formell mening enbart *främjat* denna – förutsatt att personen har agerat tillsammans och i samförstånd med övriga. Personen *anses* då (i likhet med vad som sagts ovan under avsnitt 2.1.3) vara gärningsman, trots att hen i formell mening inte *är* det.³⁹ När på detta sätt en främjare döms som medgärningsman

³⁴ Ågren (2023) s. 177.

³⁵ SOU 1996:185 s. 182; NJA 1980 s. 606; NJA 2011 s. 89.

³⁶ Brottsbeskrivningen uppställer krav på flera olikartade gärningar. Se Asp, Jareborg & Ulväng (2013) s. 405.

³⁷ Svensson (2016) s. 37; Wennberg (2002/03) s. 593.

³⁸ Jfr Svensson (2016) s. 36, s. 286.

³⁹ Ågren (2023) s. 178.

tillsammans med en eller flera andra talas i delar av doktrin om utvidgat medgärningsmannaskap.⁴⁰

HD har i praxis uttryckt det som att det, när flera personer agerar tillsammans och i samförstånd, inte har någon avgörande betydelse vilka uppgifter var och en haft att utföra. Även den som ”mer perifert” deltar i det brottsliga tilltaget kan vara att *anse* som gärningsman. Detta gäller i synnerhet om de inblandade följer en i förväg upprättad brottsplan med viss arbetsfördelning.⁴¹ Wennberg förklarar att det rör sig om fall där det vid brottets utförande kan sägas vara en slump vem som gör vad.⁴² I förarbeten och praxis anges exempelvis att en person som håller vakt vid en gemensamt planerad inbrottsstöld kan vara att *anse* som medgärningsman, även om han i formell mening inte kan sägas ha *utfört* inbrottsstölden.⁴³ Vidare framhålls i doktrin att främjandet ska framstå som lika straffvärt som utförandet av den otillåtna gärningen.⁴⁴

⁴⁰ Ågren (2023) s. 193; Wennberg (2002) s. 617.

⁴¹ NJA 2006 s. 535 på s. 555, NJA 2017 s. 531 p. 44-45.

⁴² Wennberg (2002) s. 617.

⁴³ SOU 1996:185 s. 183; NJA 2006 s. 535 på s. 556.

⁴⁴ Asp (2021) s. 437.

3 Kritik mot tillämpningen av medgärningsmannaskap

Domstolarnas tillämpning av medgärningsmannaskap blev föremål för omfattande kritik i doktrin under åren kring millennieskiftet. Framstående författare i denna debatt var bl.a. Herlitz, Wennberg, Lernestedt och Södergård Åkesson.⁴⁵ I avsnitt 3.1 redogörs för två av de rättsfall⁴⁶ som blev särskilt kritiserade och i avsnitt 3.2 redovisas det huvudsakliga innehållet i kritiken.

3.1 Exempel på kritiserade rättsfall

3.1.1 NJA 1992 s. 474 *Pinnstolsfallet*⁴⁷

Avgörandet rör två personer (A och B) som tillsammans hade begett sig till en tredje persons (C:s) lägenhet där de, efter att ett bråk uppstått, misshandlat C. Det var i målet visat att A hade huggit C flertalet gånger med kniv, medan B hade utövat våld gentemot C med en stol. Därutöver hade C tilldelats ett knivhugg i hjärtat som orsakade att C avled. Det stod klart att *någon* av A eller B hade utdelat detta dödande knivhugg men det kunde inte visas *vem*, eftersom A och B båda lade skulden på varandra. HD dömde emellertid både A och B som gärningsmän för dråp.

Vad gäller A anförde HD att dennes, om än inte direkt dödande, knivhugg visade att A hade uppsåt att döda C. Eftersom våldsutövningen skedde i en sammanhängande följd ansågs det sakna betydelse att det inte gick att visa att det var A som utdelat just det direkt dödande knivhugget. Domstolen

⁴⁵ Herlitz (1996/97); Wennberg 2002 samt 2002/03, Lernestedt (2009), Södergård Åkesson (2016/17).

⁴⁶ Andra rättsfall som kritiserades på liknande sätt var Göta Hovrätt dom 2000-06-07 i B 158-00 *Malaxermorden*, Svea hovrätts dom 2000-07-14, B 3225-00 *Söderberg-målet*, Göta hovrätts dom 2001-10-22, B 915-01 *Törebodamålet* samt NJA 2002 s. 489 *Sambandscentralen*.

⁴⁷ Härefter refererat till som *Pinnstolsfallet*.

menade att "[d]et berodde närmast på tillfälligheter vilket knivhugg som kom att bli den direkta dödsorsaken".⁴⁸

Vad gäller B framhöll HD att B utövat våld mot C på ett stadium av händelseförloppet då det måste stått klart för B att A hade för avsikt att döda C och att C var allvarligt skadad. Av detta ansågs följa att B själv måste varit inställd på att händelserna skulle få en dödlig utgång. B ansågs ha "på ett så verksamt sätt bidragit till [C:s] död, att han ska dömas som medgärningsman för dråp".⁴⁹

3.1.2 Hovrätten för Västra Sveriges dom 2000-08-29, mål nr. B 2957–00 *Diskoteksbranden*⁵⁰

Avgörandet rör den uppmärksammade diskotekbranden i Göteborg år 1998. Fyra pojkar åtalades för att tillsammans och i samförstånd anlagt en brand i anslutning till en festlokal, vilket förorsakade att 63 personer omkom och minst 50 personer skadades.⁵¹ Händelseförloppet kunde inte klargöras i detalj och därigenom inte heller respektive tilltalads individuella agerande. Gällande själva anläggandet av branden ansågs det endast visat att *en* av pojkarna, A, hade anlagt elden genom att riva papper i småbitar och tända eld på dessa. Detta hade även A själv erkänt. Avseende de övriga pojkarna; B, C och D, stod det klart att de vid den aktuella tidpunkten befunnit sig i det trapphus där branden anlades. Något aktivt handlande från deras sida i detta skeende kunde däremot inte styrkas.⁵²

Hovrätten dömde samtliga fyra i medgärningsmannaskap för grov mordbrand.⁵³ I domskälen anförde hovrätten att det saknade avgörande betydelse vem eller vilka som de facto tänt elden. Vad som istället var avgörande var att samtliga fyra, enligt domstolens uppfattning, tillsammans kommit överens om att anlägga branden och att de i enlighet med detta tillsammans be-

⁴⁸ NJA 1992 s. 474 på s. 490.

⁴⁹ NJA 1992 s. 474 på s. 490.

⁵⁰ Härefter refererat till som *Diskoteksbranden*.

⁵¹ Hovrätten för Västra Sveriges dom 2000-08-29, mål nr. B 2957–00, Bilaga 4 s. 2.

⁵² *Ibid* s. 10-15.

⁵³ *Ibid* s. 16.

gett sig till trapphuset för att verkställa planen.⁵⁴ Domen överklagades men nekades prövningstillstånd av HD.⁵⁵

3.2 Innehållet i kritiken

Vad avser *Pinnstolsfallet* menade flera av kritikerna att avgörandet, i jämförelse med tidigare praxis, innebar en utvidgad och alltför extensiv tillämpning av medgärningsmannaskapet. Detta i synnerhet med tanke på den stora artskillnad⁵⁶ som förelåg mellan A och B:s insatser.⁵⁷ Eftersom gärningen inte hade föregåtts av något samråd kan man enligt Wennberg inte påstå att B spelat en lika central roll för brottets förverkligande som A eller att det framstår som en slump vem som gjort vad.⁵⁸ Medgärningsmannaskapet användes, enligt författarna, snarare för att komma runt det bevisproblem som låg i att man inte visste *vem* av de tilltalade som hade orsakat den dödande effekten, men man visste att det var *någon* av dem. Genom att döma båda i medgärningsmannaskap undkom man denna problematik. Detta menar dock bl.a. Södergård Åkesson står i strid med principen om *in dubio pro reo*. Enligt denna princip ska, när bevisläget är oklart, det för den tilltalade mest gynnsamma alternativet väljas.⁵⁹ I detta fall hade det mest gynnsamma alternativet för A varit att dömas för försök till dråp och för B att dömas för medhjälp till A:s otillåtna gärning, alternativt i gärningsmannaskap (i strikt mening) för misshandel. En annan möjlighet hade varit att döma båda för medhjälp till dråp.⁶⁰

Vidare kritiserar avgörandet för att brista i rättssäkerhet eftersom det utifrån domskälen är oklart *på vilken grund* A respektive B döms som gärningsman.⁶¹ Det framgår inte av domskälen huruvida A döms som gärningsman i strikt mening eller i medgärningsmannaskap med B, och därigenom inte

⁵⁴ Jfr *ibid.* s. 15. Angående grunden för denna uppfattning, se avsnitt 3.2.

⁵⁵ HD, avd. 1, Protokoll vid tillståndsprövning, 2000-10-12, mål nr 3419-00.

⁵⁶ Att hugga någon med en kniv jämfört att slå någon med ett stolsben.

⁵⁷ Jfr t.ex. Herlitz (1996/97) s. 297f samt Wennberg (2002/03) s. 596.

⁵⁸ Wennberg (2002) s. 621.

⁵⁹ Södergård Åkesson (2016/17) s. 264.

⁶⁰ Södergård Åkesson (2016/17) s. 266, Wennberg 2002/03 s. 595f.

⁶¹ Jfr bl.a. Lernestedt (2009) s. 85f., Herlitz (1996/97) s. 278, Södergård Åkesson (2016/17) s. 265f.

heller huruvida B döms i strikt eller i utvidgat medgärningsmannaskap.⁶² Dessutom saknas det en förklaring till på vilket sätt det skulle ha förelegat samförstånd mellan de tilltalade. Sammantaget anses detta stå i strid med legalitetsprincipens⁶³ krav på att en kriminalisering ska vara klar och tydlig och anses innebära bristande förutsebarhet kring hur och när medgärningsmannaskap kan tillämpas.⁶⁴

Även domen i *Diskoteksbranden* kritiseras för att hovrätten, till följd av bevisvårigheter, tillämpat medgärningsmannaskap på ett alltför extensivt sätt. I målet dömdes B, C och D som medgärningsmän trots att det enda som ansågs visat var att de tillsammans med A kommit överens om att anlägga branden och att de befunnit sig på platsen där branden anlades. Att enbart närvara när ett brott begås utan att ingripa är i svensk rätt inte straffbart.⁶⁵ Wennberg menar att det *rena samrådet* att anlägga branden i detta fall lagts till grund för medgärningsmannaskap för B, C och D, trots att en överenskommelse om att begå ett brott som sedan genomförs utan egen delaktighet i regel straffas som medhjälp. Det gjordes inte heller på något sätt gällande att B, C och D spelat en central roll vid träffandet av överenskommelsen.⁶⁶

Wennberg menar vidare att det är svårt att över huvud taget dra slutsatsen att en person deltagit i en överenskommelse att begå brott när denne inte på något sätt deltagit i själva utförandet av brottet. I vanliga fall är det, enligt författaren, just själva handlandet som visar på vilket syfte som funnits strax innan.⁶⁷ Till grund för påståendet att det ingåtts en överenskommelse tycks endast ha legat det faktum att de tilltalade lämnat motstridiga versioner till varför de begav sig in i trapphuset samt deras relationer till varandra; att de var vänner och s.k. ”landsmän” samt tidigare hade begått brott tillsam-

⁶² Detta grundar sig i att medgärningsmannaskap inte är lagreglerat utan att det, som nämnts ovan, är upp till domstolarna att avgöra när sådant ansvar ”ter sig naturligt”.

⁶³ Principen innebär att straff inte får ådömas utan stöd i lag. Se Asp, Jareborg & Ulväng (2013) s. 45.

⁶⁴ Herlitz (1996/97) s. 301; Södergård Åkesson (2016/17) s. 269.

⁶⁵ Jfr NJA 1984 s. 922 på s. 927 och Strahl (1976) s. 281 angående ”livets regel”. Ansvar enligt 23:6 BrB kan däremot bli aktuellt. I målet *Diskoteksbranden* gjordes dock något sådant inte ansvar gällande.

⁶⁶ Wennberg (2002/03) s. 599, Wennberg (2002) s. 633.

⁶⁷ Wennberg (2002/03) s. 599.

mans.⁶⁸ Enligt Lernestedt tycks detta ha fungerat som en slags presumtion för att de agerade gemensamt.⁶⁹

På liknande sett som *Pinnstolsfallet* kritiseras domen i *Diskoteksbranden* även för att det inte tydligt framgår *på vilken grund* B, C och D döms som gärningsmän när de inte deltagit i själva anläggandet av branden.⁷⁰ Domstolen anger att ”det saknar [...] avgörande betydelse” att det inte kan fastställas att någon av dessa rivit papper eller tänt eld, men inte varför detta saknar betydelse.⁷¹ Det går enligt Lernestedt och Wennberg inte att utläsa om B, C och D menas ha (genom aktivt handlande eller underlåtenhet) *utfört* gärningen tillsammans med A, eller om de p.g.a. främjande är att *anse* som gärningsmän. Mest troligt är dock enligt Wennberg att de dömts i utvidgat medgärningsmannaskap p.g.a. främjande.⁷²

På ett mer allmänt plan anses rättsfallen, i kombination med ett flertal andra⁷³, tyda på en utveckling mot ett mer kollektivt ansvarstänkande där individer ”klumpas ihop” till en enhet, och där respektive tilltalads individuella handlande minskar i betydelse.⁷⁴ Detta menar kritikerna sker *dels* bevismässigt genom att bevisning förs på gruppnivå istället för på individnivå, *dels* genom att främjare i allt högre grad döms som gärningsmän.⁷⁵ Wennberg anför bl.a. att gärningsbeskrivningar – och därmed också domskälen – ofta formuleras på gruppnivå och saknar specificering av vad respektive tilltalad läggs till last. Fokus ligger snarare på vad gruppen som helhet åstadkommit och att de tilltalade agerat tillsammans och i samförstånd.

⁶⁸ Domen i *Diskoteksbranden* s. 12; Lernestedt (2009) s. 87.

⁶⁹ Lernestedt (2009) s. 88.

⁷⁰ Lernestedt s. 89f; Wennberg 2002 s. 626f.

⁷¹ Hovrätten för Västra Sveriges dom 2000-08-29, mål nr. B 2957–00 s. 15f.

⁷² Lernestedt (2009) s. 89, Wennberg (2002) s. 626f.

⁷³ Bl.a. Göta Hovrätt dom 2000-06-07 i B 158-00 *Malexandermorden*, Svea hovrätts dom 2000- 07-14, B 3225-00 *Söderberg-målet*, Göta hovrätts dom 2001-10-22, B 915-01 *Törebodamålet*, NJA 2002 s. 489 *Sambandscentralen*.

⁷⁴ Diesen (2000/01) s. 629, Södergård Åkesson (2016/17) s. 269, Wennberg (2002/03) s. 602, Lernestedt (2009) s. 86.

⁷⁵ Lernestedt (2009) s. 72, s. 86; Wennberg (2002/03) s. 602.

Detta menar Wennberg riskerar att leda till att någon av de tilltalade ”följer med på köpet” och döms p.g.a. ”guilt by association”.⁷⁶

I linje med detta beskriver Lernestedt även utvecklingen som ”subjektivistisk” eftersom större fokus tycks läggas vid de tilltalades personliga inställning till vad som sker, istället för vad respektive person objektivt sett gjort.⁷⁷ Ett exempel på detta är domen i *Diskoteksbranden* där det *rena samrådet* tycks varit avgörande för tillämpningen av medgärningsmannaskap. En sådan utveckling riskerar enligt Wennberg att stå i strid med den för rättssamhället grundläggande tanken att det är brottsliga gärningar som straffas och inte det brottsliga sinnelaget.⁷⁸

Orsaken till denna utveckling förklaras vara att det i situationer där flera personer agerat ofta är svårt att i efterhand fastställa exakt vad respektive person gjort, samtidigt som domstolarna strävar efter att nå ”det ’intuitivt moraliskt rätta’ resultatet i det enskilda fallet”.⁷⁹ Enligt Wennberg används medgärningsmannaskapskonstruktionen därav som ett verktyg när domstolen ”anser sig veta” att de tilltalade är skyldiga, men det inte är möjligt att klarlägga vad var och en av de inblandade gjort individuellt.⁸⁰

⁷⁶ Wennberg (2002/03) s. 611. Jfr även Diesen (2000/01) s. 627.

⁷⁷ Lernestedt (2009) s. 60, s. 72.

⁷⁸ Jfr Lernestedt (2009) s. 72 och Wennberg (2002) s. 618.

⁷⁹ Herlitz (1996/97) s. 299f.

⁸⁰ Wennberg (2002/03) s. 592.

4 HD:s senaste avgöranden om medgärningsmannaskap

Under 2023 meddelade HD tre avgöranden som rör frågan om medgärningsmannaskap; NJA 2023 s. 29 (II) *Årsta Torg*, NJA 2023 s. 114 *Påsk-upploppet* samt NJA 2023 s. 540 *Chauffören och rånförsöket*. Dessa utgör i skrivande stund (maj 2024) de senaste vägledande avgörandena på området. Nedan redogörs för omständigheterna i fallen samt huvudpunkterna i domstolens resonemang.

4.1 NJA 2023 s. 29 (II) *Årsta Torg*⁸¹

I förevarande fall åtalades två personer för bl.a. försök till mord. Enligt åklagaren hade personerna, efter att ha blivit avvisade från ett torg av två ordningsvakter, avlossat skott mot den bil i vilken ordningsvakterna sedermera befann sig. Åklagaren angav inte i gärningsbeskrivningen vem av de tilltalade som avfyrat vapnet mot bilen utan angav endast att de agerat *tillsammans och i samförstånd*.⁸²

I domskälen anför HD inledningsvis att det vid åtal i medgärningsmannaskap krävs sådan bevisning på individnivå som gör det ställt utom rimligt tvivel att var och en av de inblandade medverkat i utförandet av brottet på ett sådant sätt att de kan betraktas som medgärningsmän.⁸³ I anslutning till detta uttalande hänvisas till NJA 2006 s. 535 där domstolen i sin tur hänvisar till en av Wennbergs artiklar där hon kritiserar domstolarnas kollektiva ansvarstänkande och betonar vikten av bevisföring på individnivå.⁸⁴ Det konstateras vidare att det faktum att åklagaren står inför bevissvårigheter inte ska föranleda att beviskravet sänks.⁸⁵

⁸¹ Härefter refererat till enbart som *Årsta Torg*.

⁸² NJA 2023 s. 29 (II) p. 6.

⁸³ NJA 2023 s. 29 (II) p. 15.

⁸⁴ Jfr NJA 2023 s. 29 (II) p. 15; NJA 2006 s. 535 på s. 556; Wennberg (2002/03) s. 602

⁸⁵ NJA 2023 s. 29 (II) p. 17.

HD redogör sedan utförligt för den bevisning som föreligger i målet.⁸⁶ Sammantaget konstaterar domstolen att bevisningen ”med styrka talar för att [de tilltalade], eller i vart fall någon av dem, var inblandade i skjutningen”.⁸⁷ Eftersom det inte kunde bevisas närmre vad var och en av de tilltalade gjort eller uteslutas att någon annan varit inblandad, ogillades emellertid åtalet för försök till mord.⁸⁸

4.2 NJA 2023 s. 114 *Påskupploppet*⁸⁹

Avgörandet rör det s.k. påskupploppet i Örebro som ägde rum i april 2022 i samband med att en person beviljats tillstånd att anordna en allmän sammankomst i syfte att bränna en koran. Ett område hade spärrats av och poliser fanns på plats för att upprätthålla allmän ordning och säkerhet. En större folksamling bildades vid platsen och ett stort antal personer angrep både poliser och polisens egendom, bl.a. genom omfattande stenkastning. Två⁹⁰ personer åtalades för (i första hand) grovt sabotage mot blåljusverksamhet för att ”tillsammans och i samförstånd med varandra samt ett flertal okända medgärningsmän [ha] angripit och stört polisverksamhet”.⁹¹ I gärningsbeskrivningen görs de tilltalade ansvariga för *all* den skada som orsakats polisen och dess egendom vid den aktuella händelsen. Därtill specificeras vilka gärningar var och en av de tilltalade för egen del ska ha utfört.⁹²

Enligt det av HD meddelade prövningstillståndet ska vad hovrätten funnit styrkt avseende det faktiska händelseförloppet läggas till grund för avgörandet.⁹³ Vad gäller upploppet i stort konstateras i hovrätten att angreppet varit ägnat att försvåra polisens verksamhet, att ”folksamlingen var sammanhållen” och att de inblandade personerna ”i princip rörde sig samordnat under

⁸⁶ NJA 2023 s. 29 (II) p. 30-55.

⁸⁷ NJA 2023 s. 29 (II) p. 56.

⁸⁸ NJA 2023 s. 29 (II) p. 57-58.

⁸⁹ Härefter refererat till enbart som *Påskupploppet*.

⁹⁰ I tingsrätten och hovrätten åtalades fyra personer. HD:s avgörande rör emellertid enbart två av dessa.

⁹¹ NJA 2023 s. 114 på s. 114.

⁹² NJA 2023 s. 114 på s. 114-115. Jfr även NJA 2023 s. 114 p. 53.

⁹³ NJA 2023 s. 114 p. 50.

hela skeendet”.⁹⁴ Vad gäller de två tilltalade fann hovrätten det styrkt att de befunnit sig på platsen och ingått i folksamlingen under hela händelseförloppet, samt agerat i enlighet med den del av gärningsbeskrivningen där åklagaren angav specifikt vad respektive person för egen del gjort sig skyldig till.⁹⁵

I domskälen redogör HD för medgärningsmannaskapsinstitutet och konstaterar att det är möjligt att döma flera personer för vad de gemensamt gjort, under förutsättning att personerna agerat *tillsammans och i samförstånd*. Eftersom konstruktionen innebär att en individ döms, inte bara för vad denne på egen hand gjort, utan för vad gruppen som helhet gjort, betonar domstolen att det ur rättssäkerhetssynpunkt är av vikt att beviskravet beträffande de omständigheter som ligger till grund för tillämpningen av konstruktionen upprätthålls.⁹⁶

HD konstaterar att de tilltalades gärningar vidtagits ”inom ramen för” det omfattande och allvarliga angreppet mot polisen.⁹⁷ Domstolen menar dock att det saknas stöd för påståendet att samtliga i folksamlingen agerat *tillsammans och i samförstånd*. Domstolen menar vidare att det saknas närmare utredning om *på vilket sätt* de tilltalade varit delaktiga i gärningar som läggs folksamlingen som helhet till last och som inte kan kopplas direkt till dem. Slutsatsen är således att de tilltalade ska hållas ansvariga enbart för de delar av gärningsbeskrivningen som konkret kopplas till deras egna agerande.⁹⁸ Som en följd av detta sänkte domstolen gärningens samlade straffvärde, från hovrättens fem år, till tre års fängelse.⁹⁹

⁹⁴ NJA 2023 s. 114 på s. 127.

⁹⁵ NJA 2023 s. 114 p. 50-52.

⁹⁶ NJA 2023 s. 114 p. 36.

⁹⁷ NJA 2023 s. 114 p. 60.

⁹⁸ NJA 2023 s. 114 p. 54-55.

⁹⁹ NJA 2023 s. 114 p. 65.

4.3 NJA 2023 s. 540 *Chauffören och rånförsöket*¹⁰⁰

I målet åtalades en person, A, i medgärningsmannaskap för försök till rån efter att ha kört en annan person, B, till och från en plats där B utförde ett rånförsök. Frågan i HD gällde huruvida åtalet var styrkt och om A i sådana fall skulle dömas som gärningsman eller för medhjälp till rånförsöket.

HD konstaterar inledningsvis att gärningen att transportera någon till och från en brottsplats typiskt sett utgör medhjälp och därmed inte i sig ger anledning att döma i gärningsmannaskap. För att någon som utfört en sådan gärning ska anses som gärningsman krävs enligt domstolen att personen har utfört brottet tillsammans och i samförstånd med andra, eller med andra ord, att agerandet ”framstår som en del i ett gemensamt brottsligt företag”. För detta krävs i regel att personen bidragit till brottets utförande utöver själva medhjälpsgärningen, t.ex. genom att vara delaktig i planeringen av brottet.¹⁰¹

I målet var visat att A varit medveten om vad B skulle göra och att det hade förekommit omfattande kontakter dem emellan i tiden före brottet. Bl.a. hade de upprepade gånger vistats på samma hotell och dagen innan brottet gemensamt begett sig till platsen där brottet sedermera utfördes. Efter att rånförsöket avslutats hade A i hög hastighet kört iväg från platsen. Dessa omständigheter talade enligt HD för att brottet varit ett gemensamt företag. Domstolen menade dock att eftersom det saknades uppgifter om *innehållet* i kommunikationen A och B emellan och det inte var visat att A främjat brottets genomförande på något *annat sätt* än att vara chaufför, fanns det inte tillräckligt stöd för att A hade agerat tillsammans och i samförstånd med B. A dömdes följaktligen inte som gärningsman utan för medhjälp till rånförsöket.¹⁰²

¹⁰⁰ Här efter refererat till enbart som *Chauffören och rånförsöket*.

¹⁰¹ NJA 2023 s. 540 p. 10-12.

¹⁰² NJA 2023 s. 540 p. 17-21.

5 Analys och slutsats

Syftet med förevarande uppsats är som nämnts att analysera hur HD:s tre senaste avgöranden rörande medgärningsmannaskap förhåller sig till den kritik som institutet tidigare mött i doktrin. Inledningsvis ska här därför kort sammanfattas huvudpunkterna i kritiken.

Kritiken kan sammanfattningsvis sägas bestå av två sidor; en som berör den materiella tillämpningen av medgärningsmannaskap och en som rör domstolarnas utformning av domskälen. Vad gäller det förstnämnda handlar kritiken om att domstolarna tillämpat medgärningsmannaskap på ett för extensivt sätt, där främjare i allt för hög utsträckning dömts som gärningsmän, och där konstruktionen tycks ha utnyttjats för att undkomma bevisproblem där det inte går att visa vem som gjort vad. Tillämpningen tyder på ett kollektivt ansvarstänkande från domstolarnas sida där fokus snarare legat på vad gruppen som helhet gjort och de tilltalades subjektiva inställning till detta, än vilken gärning som kan läggas respektive tilltalad till last.

Vad gäller den andra delen av kritiken handlar den om att domstolarna i sina domskäl sällan motiverar *på vilken grund* någon döms såsom medgärningsman. Exempelvis använder sig domstolarna inte av begreppen *strikt* respektive *utvidgat* medgärningsmannaskap. Detta anses vara problematiskt ur rättssäkerhetssynpunkt eftersom det framstår som oklart hur och när någon kan dömas som medgärningsman.

Uppsatsen övergår nu i att, mot bakgrund av ovanstående kritik, analysera de i avsnitt 4 behandlade rättsfallen.

I *Årsta Torg* hade åklagaren formulerat gärningsbeskrivningen på gruppnivå och därmed inte specificerat vilket handlande som lades respektive tilltalad till last. I domskälen betonar HD vikten av att det vid åtal i medgärningsmannaskap finns bevisning på individnivå som uppfyller beviskravet och att bevissvårigheter inte ska föranleda att beviskravet sänks. Det konstaterades att bevisningen i målet med styrka talade för att de tilltalade hade varit inblandade i skjutningen, men eftersom det inte gick att visa närmre vad re-

spektive person gjort ogillades åtalet. Detta tyder på en, i jämförelse med de tidigare kritiserade rättsfallen, skärpt syn på bevisningen när det gäller åtal i medgärningsmannaskap på så sätt att respektive tilltalads handlande måste konkretiseras och bevisas var för sig. Domstolens uttalanden kan således tolkas som ett avståndstagande från de mer kollektiva bedömningar som tidigare gjorts och som blivit föremål för kritik. Till grund för detta påstående kan nämnas det faktum att HD i *Årsta Torg* hänvisar till NJA 2006 s. 535 som i sin tur refererar till en av Wennbergs artiklar i vilken hon kritiserar domstolarnas kollektiva ansvarstänkande och understryker vikten av bevisning på individnivå.¹⁰³ Huruvida personerna agerat tillsammans och i samförstånd blir därmed också en sekundär fråga för domstolen. Eftersom det inte gick att visa hur de tilltalade var för sig deltagit i brottets genomförande blev det inte aktuellt att diskutera huruvida de agerat i samförstånd. Detta skiljer sig från det tidigare, enligt kritikerna, mer subjektivistiska tänkandet, där domstolarna efter att ha konstaterat vad gruppen som helhet åstadkommit direkt övergick till frågan om de inblandade agerat i samförstånd.¹⁰⁴

Även i *Påskupploppet* understryker HD vikten av att de omständigheter som läggs till grund för tillämpningen av medgärningsmannaskap uppfyller beviskravet, både vad gäller respektive individs konkreta handlande och att agerandet skett tillsammans och i samförstånd. Det saknades i målet utredning kring på vilket sätt de tilltalade varit delaktiga i de delar av händelseförloppet som inte kunde kopplas specifikt till dem, vilket föranledde att domstolen inte dömde de tilltalade för dessa gärningar. Även här ställer HD alltså krav på konkretisering i förhållande till individens handlande på så sätt att det inte räcker att det är visat vad som på gruppnivå skett.

I *Påskupploppet* berörs också frågan vad som krävs för att flera personer ska anses ha agerat tillsammans och i samförstånd. Det fanns mycket som talade för att de tilltalade agerat i samförstånd med övriga i folksamlingen, t.ex. att de agerat ”inom ramen för” samma upplopp och därmed också i samma

¹⁰³ Se avsnitt 4.1

¹⁰⁴ Jfr t.ex. domen i *Diskoteksbranden*.

syfte.¹⁰⁵ Dessutom uppgavs folksamlingen ha uppträtt ”samordnat”. HD menade dock att det inte fanns tillräckligt med stöd för påståendet att de tilltalade agerat tillsammans och i samförstånd med övriga. I jämförelse med de bedömningar som gjordes i *Pinnstolsfallet*¹⁰⁶ och *Diskoteksbranden*¹⁰⁷, och som kritiserats i doktrin, kan domstolen sägas ha ställt högre krav på när det ska anses föreligga samförstånd. Eftersom det framstod som möjligt att de tilltalade *inte* agerat i samförstånd med övriga dömde domstolen, i enlighet med principen om *in dubio pro reo*, *inte* till ansvar för samtliga gärningar som folksamlingen utfört. Detta står i överensstämmelse med vad kritikerna tidigare ansett bör gälla när bevisläget framstår som oklart.¹⁰⁸

Chauffören och rånförsöket rör i vilken mån någon vars insats kvalitetsmässigt skiljer sig väsentligt från den som utfört gärningen och som i formell mening enbart kan sägas ha främjat en gärning, ändå kan vara att anse som gärningsman. Detta gör fallet intressant att diskutera i relation till den kritik som tidigare framförts gällande att domstolar tillämpat medgärningsmannaskap alltför extensivt och på för lösa grunder dömt främjare som medgärningsmän. Som nämnts kritiserades domen i *Diskoteksbranden* för att ha dömt tre av de tilltalade i medgärningsmannaskap enbart på den (ifrågasättbara) grunden att de kommit överens om att anlägga en brand och varit närvarande vid brottets utförande. Till grund för att en överenskommelse ägt rum lades i princip enbart de tilltalades relationer till varandra och att de lämnat motstridiga versioner om händelseförloppet. I *Chauffören och rånförsöket* var visat att A varit medveten om att B avsåg att begå ett rån, skjutat honom till platsen och närvarat under brottets utförande. Dessutom hade det förekommit omfattande kontakter mellan A och B i tiden före brottet som tydde på att brottet var ett gemensamt företag. Trots detta ansåg HD att det inte fanns tillräckligt stöd att döma A som medgärningsman, dels eftersom det inte ansågs tillräckligt visat att de agerat tillsammans och i sam-

¹⁰⁵ Jfr NJA 2023 s. 114 p. 56 & p. 60. Se även avsnitt 4.2.

¹⁰⁶ Det anges inte på vilket sätt samförstånd förelegat. Det enda som nämns är att B måste insett att A avsåg att döda C.

¹⁰⁷ Samråd ansågs föreligga trots att de tilltalades insatser var olikartade då B, C och D inte deltagit i själva utförandet av brottet. Samrådet tycks grundats på gruppstillhörigheten.

¹⁰⁸ Jfr avsnitt 3.2 angående vad Herlitz anfört rörande *Pinnstolsfallet*.

förstånd, dels eftersom han inte bidragit till brottets genomförande på annat sätt än genom att skjutsa B till platsen. Avgörandet tyder därför på en mindre benägenhet att döma främjare i utvidgat medgärningsmannaskap och, även här, högre krav på när samförstånd ska anses föreligga.

Slutligen ska rättsfallen diskuteras utifrån den del av kritiken som riktar sig mot domstolarnas domskäl i form av att det sällan anges på vilken grund någon döms i medgärningsmannaskap, vilket ifrågasatts ur rättssäkerhets-synpunkt. Eftersom HD inte i något av fallen faktiskt dömde de tilltalade i medgärningsmannaskap är det svårt att dra några klara slutsatser kring detta. Det kan dock konstateras att HD i sin diskussion om huruvida medgärningsmannaskap är för handen, inte i något av fallen använder sig av begreppen strikt respektive utvidgat medgärningsmannaskap. I *Chauffören och rånförsöket* nämns dock att A:s gärning ”inte i sig” ger anledning att döma honom i medgärningsmannaskap, vilket tydliggör att det är frågan om ett eventuellt utvidgat (och inte strikt) medgärningsmannaskap som är föremål för domstolens bedömning. Avgörandet bidrar därför till förståelsen av gränsdragningen mellan medhjälp och utvidgat medgärningsmannaskap. I *Påskupploppet* är det desto mer oklart om det rör sig om strikt eller utvidgat medgärningsmannaskap vad gäller den totala skadan som folksamlingen åstadkommit som åklagaren lägger de tilltalade till last. I *Årsta Torg* berörs inte frågan om medgärningsmannaskap närmre eftersom de tilltalades handlande inte kunnat utredas tillräckligt.

Sammanfattningsvis kan domstolens tre senaste avgöranden rörande medgärningsmannaskap, i jämförelse med tidigare kritiserade rättsfall, sägas innebära en mer restriktiv tillämpning av ansvarsformen genom att det ställs högre krav på bevisning både vad gäller *individens* konkreta handlande och när ett brott ska anses vara genomfört *tillsammans och i samförstånd*. Domstolens resonemang tyder på ett mer individualistiskt ansvarstänkande och ett större fokus på vad som objektivt kan läggas varje tilltalad till last, i kontrast till det kollektiva och subjektivistiska tankesätt som kritikerna i doktrin kring millennieskiftet menade präglade rättstillämpningen.

När det gäller rättssäkerhet och förutsebarhet kopplat till medgärningsmannaskapsinstitutet är det som konstaterats svårt att dra några slutsatser eftersom HD i nämnda fall inte tillämpat institutet. Domstolens generella resonemang kan tänkas ge viss vägledning till hur framtida fall kan bedömas men i brist på tydlig lagreglering torde det kvarstå som delvis oklart när och hur institutet kan tillämpas.

Källförteckning

Källor

Offentligt tryck

Prop. 2000/01:85 Förberedelse till brott

Prop. 2022/23:53 Skärpta straff för brott i kriminella nätverk

SOU 1944:69 Straffrättskommitténs betänkande med förslag till lagstiftning om brott mot staten och allmänheten

SOU 1996:185 Straffansvarets gränser

Rättsfall

Hovrätten för Västra Sveriges dom 2000-08-29, mål nr. B 2957–00

NJA 1980 s. 606

NJA 1984 s. 922

NJA 1992 s. 474

NJA 2006 s. 535

NJA 2011 s. 89

NJA 2017 s. 531

NJA 2023 s. 29 (II)

NJA 2023 s. 114

NJA 2023 s. 540

Övrigt

Högsta domstolen, avd. 1, Protokoll vid tillståndsprövning, 2000-10-12, mål nr. 3419–00.

Litteratur

Asp, Petter (2021), *De osjälvständiga brottsformerna: försök, förberedelse, stämpling, (gärningsmannaskap och) medverkan, underlåtenhet att avslöja och förhindra brott*. Iustus förlag, Uppsala.

Asp, Petter, Ulväng, Magnus & Jareborg, Nils (2013), *Kriminalrättens grunder*. 2 uppl., Iustus förlag, Uppsala.

Diesen, Christian (2000/01), 'Göteborgsbranden, Malexander- och Söderbergmorden – svåra mål i teorin, enkla i praktiken?', *JT* nr 3, s. 626-637.

Herlitz, Carl Erik (1996/97), 'Delaktighet i brott i ljuset av NJA 1992 s. 474 - en förvirrad del av straffrätten?'. *JT* nr 2, s. 277–305.

Jareborg, Nils (2001), *Allmän kriminalrätt*. Iustus förlag, Uppsala

Jareborg, Nils (2011), *Prolog till straffrätten*. Iustus förlag, Uppsala.

Kleineman, Jan (2018), 'Rättsdogmatisk metod' i Nääv, Maria & Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*. Studentlitteratur, Lund, s. 21-46.

Lernestedt, Claes (2009), 'Upplösta kroppar, upplösta sinnen: medverkansläran och bortom', i Asp, Petter, Lernestedt, Claes & Ulväng, Magnus (red.), *Katedralen: tre texter om straffrätt*. Iustus förlag, Uppsala, s. 49-147

Sandgren, Claes (2015), *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare – Ämne, material, metod och argumentation*. 3 uppl., Norstedts Juridik, Stockholm.

Strahl, Ivar (1976), *Allmän straffrätt i vad angår brotten*. Norstedts Juridik, Stockholm

Svensson, Erik (2016), *Gärningsmannaskap vid fleras deltagande i brott*. Iustus förlag, Uppsala.

Södergård Åkesson, Thommy (2016/17), 'Gränsdragningen mellan gärningsmannaskap och medverkan'. *JT* nr 1, s. 263-273

Wennberg, Suzanne (2002), 'Tillsammans och i samförstånd – ett nytt begrepp för gärningsmannaskap', i *Förhandlingarna inför det trettiosjätte nordiska juristmötet i Helsingfors 15–17 augusti 2002*, Del II, s. 613–638.

Wennberg, Suzanne (2002/03), 'Från Malexander till Sambandscentralen – fördelar och farhågor med dömande i medgärningsmannaskap respektive medfrämjandeskap'. *JT* nr 3, s. 592–612

Ågren, Jack (2023), *Straffansvar*. 11 uppl., Nordstedts Juridik, Stockholm.